

Любомир БЕЛЕЙ,
доктор філологічних наук,
професор Ужгородського
національного університету

УКРАЇНСЬКІ ІМЕНА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ХХІ ст.

В умовах незалежної України національна система власних імен українців зберігає всі ознаки, притаманні для світсько-державного періоду її розвитку. Однак зі здобуттям Україною незалежності докорінних змін зазнали культурно-політичні умови функціонування національного іменника. Деідеологізація (декомунізація) культурного життя, широке декларування політики повернення національних духовних цінностей українців, а також забезпечення реальної свободи совісті, державний статус української мови, лібералізація українського законодавства, що врегульовує надавання та функціонування особових імен, утвердження тісних міжнародних контактів українців, зокрема й через масову трудову імміграцію, – ось головні екстралінгвальні чинники, які впливають на новітній український іменник посттоталітарної доби. Вони виявилися надто дієвими щодо українського іменника кін. ХХ – поч. ХХІ ст., тому й зумовили його докорінну трансформацію.

Найперші зміни, зафіксовані в українському іменнику кін. 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст., пов'язані з його цілковитою декомунізацією. Упродовж кількох так званих перебудовних років (1986–1991) українці перестали називати дітей ідеологічно вмотивованими іменами типу *Владлен, Октябрин* тощо, які перед тим були популярними у сім'ях партфункціонерів та особливо активних поборників комуністичної ідеї. Викриття злочинів партійної верхівки, зокрема правда про репресії, Голодомор в Україні 1932–1933 рр., подвійні стандарти доби застою Л.Брежнєва тощо, остаточно скомпрометували комуністичну ідею, передусім в очах української молоді, а саме молодь, тобто батьки дітей, має вирішальне слово у виборі імен для немовлят. Скомпрометованість комуністичної ідеї, помножена на відомий радикалізм молоді, спричинилися до того, що саме український іменник став тією онімійною субсистемою української мови, яка найперше і в повному обсязі на всіх українських теренах звільнилася від численних онімів, мотивованих радянськими ідеологами.

► вплив багатолікої глобалізації

Усунення тоталітарних обмежень та заборон радянської доби зробило пострадянський український іменник відкритим, у т. ч. й для зовнішніх впливів. Глобальні принципи організації іменника, тобто його інтернаціональний (германський і романський походженням) репертуар, маргіналізація традиційних офіційних іменних варіантів, особливе конотаційне наповнення розмовних іменних варіантів, нетрадиційні мотиви та принципи присвоєння імен тощо почали прищеплюватися на українському ґрунті, що відбувається через експансію західної поп-культури.

Яскравим свідченням такого впливу на національний іменник українців може слугувати помітне

зростання питомої ваги імен, як правило, германського, рідше романського походження, що надаються не за усталеними українськими традиціями, а в дусі модного нині серед певних соціальних груп населення зовнішнього уподібнення західним зразкам або ж їхній українській перцепції. Такі тенденції в розвитку сучасного іменника українців можна кваліфікувати як прояв його глобалізації¹. Однак глобалізацію у сфері національного іменника українців нема підстав розглядати лише як його американізацію (англізацію або германізацію чи романізацію). Це явище багатоліке, в арсеналі якого численні та різноманітні знаряддя, проте всіх їх об'єднує інтегральна ознака або одне призначення – зневиразнювати, нівелювати національну своєрідність і самобутність національного назовництва, а німецька, англійська, італійська чи зулуська або ірокезька мови виступають лише засобом досягнення цієї мети. Так, знаменитий український футболіст з уславленим українським прізвиськом записав своїх синів *Джорданом* і *Крістіаном*, унаслідок чого постають химерні своєю еkleктичністю наймення *Джордан Шевченко* та *Крістіан Шевченко*. Проте цим глобалізаційна неприродність їх не вичерпується, бо коли до йменувань дітей футболіста додати ще й ім'я по батькові, яке є обов'язковим компонентом найменування особи у народі, мовою якого А.Шевченко розмовляє, то взагалі постають неприродні онімні гібриди *Джордан Андреевич Шевченко* та *Крістіан Андреевич Шевченко*.

Зневиразнення національної специфіки українського іменника є сутністю його глобалізації, у чому можна пересвідчитися на прикладі аналізу впродовж батьків при виборі імені дитини у найзахіднішому обласному центрі України – Ужгороді, які, окрім англійських з походження, часто називали дітей французькими, італійськими, іспанськими й навіть екзотичними африканськими іменами. Так, з-поміж 1 007 ужгородців, які народилися 2003 р., 127, тобто більш як 12 %, названі особовими іменами, що мають усі підстави, аби їх кваліфікувати неологізмами, бо вони не фіксуються українськими словниками імен, а їхня структура часто суперечить фonomорфемним принципам української літературної мови. Пор.: *Алекс, Едвін, Даніель, Доменік, Крістіан, Мартін, Фредерік, Данієлла, Еммануель, Еміліанна, Етела, Жаклін, Жанет, Жасмін, Йоганна, Катрін, Крістіна, Манана, Наїра, Ніколетта, Ніколь, Ноємін, Патрісія, Ребека, Сабріна, Сандра* та ін. У наступному, 2004 р., ужгородський іменник поповнили такі неологізми, як *Алан, Девід, Жан, Еміліан, Крістоф, Міхаель, Нанді, Норберт, Рафайель, Самуель, Том, Філіпп, Андрієнн, Бернадет, Ване-*

¹ Пипер П. Језичка страна глобализациј у словенским земљама // Славистика. – Књ. IX. – Београд, 2005. – С. 19–28.

са, Генрієтта, Дасонет, Даяна, Деніза, Джульєтта, Зоф'я, Інгрід, Індіа, Люсіне, Мелісса, Мілена, Мішель, Ноемі, Октавія, Ясміна. Як бачимо, знаряддям глобалізації у сфері українського іменника можуть виступати і негерманські з походження оніми, й імена, поширені серед індусів та індіанців, або мусульманські імена, які стали знаковими у західній поп-культурі завдяки голлівудівській кіноіндустрії, світовому спортові тощо. Це *Раджа, Зіта, Лівія, Ноемі, Чак, Фархат* та ін. Старозаповітні імена на зразок *Самуїл, Давид, Мойсей, Даліла, Ребека, Рут, Сара*, якими в Україні посттоталітарної доби знову почали називати дітей, також можна кваліфікувати як результат поширення глобалізаційних тенденцій у сфері національного назовництва, оскільки мотив надання їх ґрунтується не на авторитеті Біблії, а на західних модних тенденціях.

Прикметною рисою імен-неологізмів, що підтверджує їхню уніфікаційну сутність супроти традиційного українського іменника, є неприродна штучність структури – вона зумовлена неадаптованістю або стихійною адаптацією таких імен-неологізмів до структури української літературної мови. Це пояснює появу цілої низки фонетичних, морфологічних та орфографічних іменних дублетів, які не мають ніякої іншої функційно-стилістичної чи конотативної специфіки, окрім як модної, респектабельної альтернативи традиційним українським іменам. Пор.: *Крістіан – Крістіян, Ванесса – Ванеса, Данієла – Данієлла, Каміла – Камілла, Давід – Девід, Емануель – Еммануель, Етела – Етелла, Ніколетта – Ніколета – Ніколет – Ніколетт, Катріна – Катрін, Жанета – Жанетт* та ін.

Впливом глобалізаційних тенденцій треба, очевидно, пояснювати також появу в ролі офіційних подвійних імен на зразок *Анна-Крістіна, Даніель-Євгеній, Анна-Марія, Глорія-Анастасія, Крістіна-Грета, Лючія-Ізабела, Ніколетт-Емілія, Сабріна-Жаклін, Сара-Ніколь* тощо, які не лише ніяк не пов'язуються із традиціями східної церкви щодо надання дітям подвійних імен, а й своєю структурою демонструють чужорідність щодо української духовної культури.

Хоч як дивно це може виглядати, але глобалізація у сфері українського іменника має своєрідну українську або, точніше сказати, постсоветську специфіку. Вона виявляється в тому, що на постсоветському просторі, зокрема в Україні, значний уніфікаційний потенціал щодо національної самобутності українського іменника виявляє нова русифікаційна хвиля. Звичайно, русифікація посттоталітарної доби зовні має мало спільного з добою Валуєвського циркуляру та Емського указу, бо в добу інформаційного суспільства вона не спирається на драконівські цинічні заборони, а, використовуючи так званий спільний інформаційний простір, зокрема російськомовні засоби масової інформації, передусім електронні, російськомовну естраду, поп-музику і т. п., агресивно нав'язує українцям російське назовництво. Адже герої серіалів та інші представники російської поп-культури, окрім іншого, вельми успішно спопуляризували серед українців не лише офіційні російські іменні

варіанти *Даніїл, Михайл, Альона, Анфіса, Анюта, Васіліса* та ін., якими нині незрідка записують дітей в українських сім'ях, а й поширили словотвірні моделі, за якими масово творяться іменні варіанти на зразок *Вован, Колян, Толян*, досить популярні серед російської та російськомовної братви.

Як в Україні російська мова виступає знаряддям водночас глобалізації й русифікації, видно на прикладі словника-довідника імен «Таємниця вашого імені» (Донецьк, 2006). Виявляється, це переклад українською мовою з російської. За безглуздістю ідею перекладати словник-довідник імен можна порівняти лише з перекладом національних гімнів, проте такі «перекладні» словники ідеально надаються для витворення спільного постсоветського простору імен, а також для вихолощення національної своєрідності українського іменника. Причесаний російським гребінцем, іменний репертуар словника «Таємниця вашого імені» вражає своїми глобалізаційними прикметами – безбарвністю, нарочитою штучністю. Так, на літеру Б словник подає такі жіночі імена: *Бабетта, Бальдегунде, Барбара, Беата, Беатрікс (Беатріс), Беркі, Бекка, Белінда, Белла, Бенедикта, Берініке, Береслава, Бернарда, Берта, Бертхільда, Беттіка, Бібіана, Біргіт, Бланше, Бланда, Богдана, Болеслава, Борислава, Бріджит, Броніслава, Бруна, Брунгільда, Бургіт, Бургунде*². Тут з-поміж трьох десятків імен та їхніх варіантів лише три – *Богдана, Болеслава* та *Борислава* – презентують український іменник, а решта – маловживані чи рідкісні чужомовні (германські, романські, західнослов'янські з походження) та неадаптовані до фонеморфемної структури української мови іменні варіанти. Причому автор чомусь не ввів до реєстру колоритного українського *Богуслава*, можливо, тому, що це ім'я, окрім іншого, породжує цілу низку асоціацій у межах українського культурного простору. Із незрозумілих причин донецький словник також зігнував належно адаптований іменний варіант *Беатриса*, віддавши перевагу *Беатрікс (Беатріс)*. У цьому виданні дієвим знаряддям зневиразнення українського колориту імен виступає російська іменна традиція. Це виявляється як у виокремленні питомих російських іменних варіантів типу *Васіліса, Кирилл*, так і в подачі іменних варіантів у зрусифікованій фонетичній структурі – *Херман, Хелен, Хенріке, Херміна, Хельга* і, звичайно, *Хіларі*. Водночас українське походження поодиноких колоритних іменних варіантів замовчується: ім'я *Леся* подано у словниковій статті *Леслі* та чомусь пов'язано зі словацькою мовою, хоча словацький словник-довідник подає його як українське³; *Оксана*, на думку укладача словника, – слов'янське ім'я, а, наприклад, про походження іменного варіанта *Орися* не сказано нічого. Така тенденційність в опрацюванні матеріалу, помножена на п'ятнадцятитисячний тираж «Таємниць вашого імені», робить це маловартісне зросійщене видання дієвим знаряддям глобалізації сучасного

² І с а т Ю.А. Таємниця вашого імені. – Донецьк, 2006. – С. 32–38.

³ М а j т а н М., Р о в а з а j М. Цит. пр. – С. 79.

українського іменника. Функціонування українського іменника в умовах демократичного посттоталітарного суспільства без диктату з боку держави та її ідеологічних інституцій частина українського суспільства, зокрема серед громадян з невисоким освітнім цензом, сприймає як уседозволеність. Легковажність у виборі імені дитини також, на нашу думку, має глобалістичне коріння, бо насаджується сучасною маскультурою. Окремі батьки виявляють цілковиту безвідповідальність або, як справедливо обурюється Юрій Карпенко, «знову доводять, що серед них трапляються ідіоти, проте такі антропомінійні вибрики визначають сучасну динаміку особових імен в Україні»⁴, коли легковажно називають своїх дітей іменами *Атлантида*, *Дарвін*, *Феолен* (АР Крим), *Принцеса*, *Графієліта*, *Шакір* (Дніпропетровська обл.), *Єгорька*, *Есмеральда* (Донецька обл.), *Шохруххон* (Житомирська обл.), *Іжак*, *Лимон*, *Лимончик*, *Принцеса*, *Цариця* (Закарпатська обл.), *Парно*, *Князь*, *Девражд*, *Сервер*, *Черешня* (Запорізька обл.), *Рінсіме*, *Брооклін* (Івано-Франківська обл.), *Ебігейль* (Кіровоградська обл.), *Таймер*, *Фарада*, *Аероліта* (Луганська обл.), *Ангел*, *Нобель* (Львівська обл.), *Шукрія*, *Зарджінія*, *Женівьєва* (Миколаївська обл.), *Маршал*, *Гамлет*, *Озадахон*, *Жуйжуй*, *Мадагаскар*, *Русалка* (Одеська обл.), *Енжисин*, *Ван Ю* (Тернопільська обл.), *Кеннеді*, *Шахід* (Харківська обл.), *Литвин* (Херсонська обл.), *Іулієна* (Хмельницька обл.), *Іглесіас-Армандо* (Черкаська обл.), *Емір*, *Млана* (Київ) та ін.⁵

Не менше нерозуміння сутності та призначення імені виявляють ті особи, які вже у зрілому віці вирішують вирізнитися незвичайним іменем. Так, лише у першому півріччі 2009 р. в Україні, за даними Міністерства юстиції, змінили свої імена: *Олександра* на *Сумейра*, *Олександр* на *Велі*, *Тетяна* на *Тетяна-Констанса*, *Ольга* на *Ендорфіна*, *Мар'яна* на *Деленіка*, *Марія* на *Софія-Лоуїса*, *Артемія* на *Тігран*, *Людмила* на *Люсія*, *Юлія* на *Лія*, *Ірина* на *Лііргммілісс*, *Тетяна* на *Аріана*, *Олена* на *Моллі*, *Юрій* на *Малік* та ін.⁶

► у сутінках марновірства

Досить популярним, навіть модним у постсовєтській Україні, якщо судити за тиражами відповідної літератури, стало трактувати власне ім'я як магічний засіб впливу на долю його носія. Це не якісь нові вчення, адже і в дохристиянські часи наші предки намагалися використовувати імена дітей то як засіб контрацепції (імена *Доста*, *Нетреба*, *Мізінець* давали, щоб припинити в сім'ї народжуваність), то як засіб посилення апетиту (*Худко*, *Зав'ялко*), або для боротьби з безсонням (*Безсон*, *Сон*, *Сонько*) і т. ін. Проте автори багатьох сучасних лубочних видань уже не закликають батьків за допомогою імені вирішувати лише якусь одну проблему чи задовольнити одне побажання, а намагаються переконати своїх читачів, що, вибравши для дитини ім'я за їхніми рекомендаціями, вони розв'язують усі

проблеми відразу, бо вибирають дитині долю – характер, здоров'я, звички, уподобання, соціальний статус, сім'ю тощо. А щоб переконати всіх у правдивості та дієвості своїх рекомендацій, прибрали їх у шати філософського вчення, тісно пов'язаного з теологією та кабалістичними практиками.

Засновником такого магічного вчення вважають російського філософа першої пол. ХХ ст. Павла Флоренського, зокрема його працю «Імена», де автор не лише намагався описати онтологію імені, здатність його впливати на долю носія, а й подав словник, у якому розкриваються прогностичні можливості вісімнадцяти імен.

У своїй книзі П.Флоренський несвідомо або навмисне розпочинає свої роздуми над суттю людського імені з аналізу імен літературних героїв. Його опис характеристичних можливостей імен персонажів можна вважати радше романтично-емоційними медитаціями, ніж науковим дослідженням, проте, зважаючи на вельми добротний матеріал для аналізу (а це літературні твори таких майстрів слова, як П.Меріме, Е.Золя, А.Пушкін), авторові нескладно було довести, що імена персонажів визначних письменників завжди тісно пов'язані з їхніми носіями, у дивовижний спосіб гармоніюють, узгоджуються з їхньою долею. Адже майстри слова завжди «підганяють» під конкретного персонажа його найменування. Ім'я персонажа покликане глибше розкривати його характер, добре вписуватися в систему образів літературного тексту, однак воно не є іменем реальної особи, схожість між ними лише уявна, ілюзорна, навмисне створювана письменниками. Тому місточок, який пропонує прекинути П.Флоренський, від літературних до реальних імен веде у сліпу вуличку. Батьки, називаючи дитину, не можуть «підігнати» її ім'я під майбутню долю немовляти, бо та доля нікому невідома. Проте дослідник вважає, що «ім'я містить формулу особистості»⁷. Для розкриття формули особистості П.Флоренський підкреслено відсторонено подає міркування щодо імені Катерина, яке на честь імператриці часто давали в Росії: «Многочисленные Катерины XVIII ст., по убеждению их отцов, в самом деле должны были явить собою какие-то отображения матушки-Екатерины силою полученного ими имени: именем родители дарили им особливые возможности, как-то уподоблявшие их той, которая была “богом” в глазах общества»⁸.

Не можна також не звернути увагу, що вчення П.Флоренського, яке підкреслено позиціонується як універсальне та паннаціональне, не позбавлене російського шовінізму. Це видно не лише з наведеної вище цитати, де прославляється імператриця Єкатеріна, а й із висловлювання такого стибу: «В итоге: Владимир есть Василий, выросший на русской почве, и потому понятно, что для России это есть наиболее значительное из имен, типичное имя великого человека из русских только. Воздух России наиболее соответственное свое выражение имеет во Владимире»⁹.

⁴ Карпенко Ю. Динаміка українських особових імен. – С. 287.

⁵ www.just.gov.ua.

⁶ http://www.unian.net/ukr/news/news-327076.htm

⁷ Флоренский П. Имена. – Москва, 2007. – С. 47.

⁸ Там само. – С. 70.

⁹ Там само. – С. 227.

Щоб надати своїй концепції переконливішої доказовості чи, як каже П.Флоренський, «ради полної беспристрастности, возьмем характеристики этих звуков, как метафизических начал, чужими словами. По Фабру д'Оливэ», тобто аби описати пророчу силу імені, російський автор розглядає окультний аспект звуків у річниці кабалістичної практики. Тому, наприклад, (М) в імені *Маріула* – це «знак материнский и женский (в смысле самки): знак местный и пластичный; образ действия внешнего, страдательного. Он имеет связь с идеей материнства»¹⁰. Щоправда, в імені *Михаил* П.Флоренський уже нічого не згадує про (М) як знак «материнства и женский», а навпаки, чомусь несподівано повів мову, що «за Михайлами порочно установилось сопоставление их с медведем, как и, наоборот, общеусвоено имя этого последнего – *Мишка*»¹¹.

Доказова база «Імен» П.Флоренського часто губиться в сутінках магічного світогляду автора і медитаційної езотерики, тому ця праця, очевидно, викликає більший інтерес з погляду філософії чи теології, а імена ж тут лише фактичний матеріал для дослідів у галузі езотеричної духовності. Для ономастики, зокрема у популярних виданнях, на нашу думку, використання праці П.Флоренського «Імена» цілком недоречне. Однак автори численних лубочних видань – повних і неповних енциклопедій імен або їхніх таємниць – прикриваються авторитетом П.Флоренського та за технологіями складання гороскопів у районній газеті пророкують майбутню долю носіям імен.

Виявляється, саме ім'я, навіть конкретні літери, з яких воно складається, визначають долю його носія. Якщо в імені є літера А, то «його носій відзначається бажанням і можливостями починати нову справу, прагненням до праці, духовно і фізично комфортно стану»¹², переконані пропагандисти новітньої магічної ономастики. Звернімо увагу, що така невинна, на перший погляд, забавка у пророцтво передусім ігнорує одвічні національні традиції вибору імені, нівелюючи їхню самотність, та пропонує натомість універсальний, уніфікований глобально-планетарний принцип символізму літер. Невже імена *Андрій, Ахмет, Авраам, Радж, Атілла, Танака-сан або Баа-таржаргал*, попри докорінні культурно-історичні відмінності між ними, будуть однаково впливати на долю їхніх носіїв лише тому, що в їхній структурі є літера А? Творцям цього глобалістичного псевдовчення байдуже, що не кожен народ, який використовує відповідні імена з літерою А, послуговується буквено-звуковою писемністю. А як бути тим, хто має складове письмо, або ідеографічне, або взагалі не має писемності? Невже в такому разі їм будуть недоступними обіцяні вище блага й чесноти? А як бути, наприклад, з українськими й російськими відповідниками імені *Алексей* та *Олексій*, неville їхня доля буде різною?

Псевдомедитаційна езотерика в інтерпретаціях її сучасних популяризаторів настільки матеріалізува-

лася, що вони, мов у бухгалтерському звіті, розписують майбутню долю тисяч незнайомих їм носіїв імен за рубриками: «*позитивні риси характеру, негативні риси характеру, тип діяльності, бізнес, здоров'я, секрети спілкування, сумісність у шлюбі*»¹³. І в кожній рубриці стосовно кожного імені автори видань мають що сказати своїм читачам, а чи мають повірити їм читачі – запитання зовсім не риторичне.

Як бачимо, безпорадність праць із новітньої магічної ономастики більш ніж очевидна і це, боюся, добре розуміють їх автори, проте їм не стільки важливо, чи повірять у пророчу силу літери імені, їм головне, щоб запропонована глобалізована ерцаз-традиція чи квазітрадиція виконала роль приривабливої альтернативи апробованим віками національним традиціям, які і є фундаментом національної самотності українського назовництва.

► у постколоніальних обіймах минулого

Однією із прикметних рис новітнього українського іменника є національна значущість імен. Тобто специфічні україномовні структурні ознаки імені, яких воно набуло в результаті тривалого функціонування в українському етномовному середовищі, не лише свідчать про належність імені до лексичного фонду української мови, а й набувають властивості вказувати на українське походження носія імені чи бодай самого імені. Ця властивість сучасних власних імен українців, як, зрештою, й імен інших модерних націй, виступає достатньою підставою для зарахування їх до числа безеквівалентної лексики. Це означає, що в чужомовному тексті їх не перекладають, їм не шукають відповідників, а передають за допомогою практичної транскрипції, що гарантує відтворення своєрідних мовних ознак мови-джерела у мові-реципієнті. Якнайповніше збереження україномовної фонорморфемної специфіки структури власного імені якраз і виступає експонентом його національної (української) значущості навіть у чужомовному тексті. Окреслена вище практика вживання власних назв у чужомовному тексті є, по суті, нині загальновизнаною і ніхто проти неї не виступає. Однак коли пильніше придивимось до практики вживання імен українців лише протягом ХХ ст., то знайдемо чимало прикладів свідомої передачі українських іменних варіантів, якими іменуються українці, чужомовними відповідниками. Так, на території Закарпаття аж до середини ХХ ст. «в офіційних документах імена українців, – як зазначає проф. П.Чучка, – в обов'язковому порядку “перекладалися”, тобто передавалися угорськими відповідниками. Люди, що в побуті відомі були під іменами *Василь, Ілько, Йосиф, Павло, Стефан, Федір, Юрко, Варвара, Єлизавета, Катерина, Параска* і т. д., у документах могли виступати тільки як *László, Illés, József, Pál, István, Ferencz, György, Borbála, Erzsébet, Piroška*»¹⁴. А відомий український маляр Федір Манайло у 30–40-х рр. ХХ ст. називався щонайменше п'ятьма іменами: *Теодоръ, Θεοδορъ, Тиводар, Теодор, Tivodar*. Аналогічна практика перекладуваності імен українців у міжвоєнний період спо-

¹⁰ Там само. – С. 31.

¹¹ Там само. – С. 364.

¹² О р л о в а Л. Полная энциклопедия имен. – Минск, 2007. – С. 11.

¹³ Там само. – С. 21.

¹⁴ Ч у ч к а П. Антропонімія Закарпаття / П.Чучка. – Ужгород, 2008. – С. 142.

стерігалася на Галичині, Буковині, Пряшівщині: пряшівський педагог Іван Шутяк в офіційних документах 20–30-х рр. XX ст. був записаний як *Іоаннь, Иванъ, Иван, Ivan, Joann, Jan, Ján*¹⁵. Зрештою, навіть у сучасній Словаччині, попри словесні запевнення щодо всебічного задоволення прав національних меншин, українці так і не здобули собі права йменуватися своїми іменами, тому, наприклад, визначних місцевих українців – академіка НАН *Миколу* Мушинку, як і професора *Миколу* Штеця, – по-словацьки називають *Mikuláš*, а *Михайла* Мольнара – *Michal*.

Варто зазначити, «перекладність» українських імен як один із засобів денационалізації українців використовували не лише центральноєвропейські режими, що панували на українських етнічних територіях. У Новому світі, у середовищі української трудової еміграції, традиційні українські імена в англомовному середовищі також замінюють англійськими відповідниками. Так, наприклад, «Кишеньковий словар англійської і української мови» (Вінніпег, 1917) Євгена Козловського пропонує до українського імені *Агафія* англійський відповідник *Agatha*, до *Андрій* – *Andrew*, до *Аннуся* – *Janet*, до *Артемій* – *Artemas*, до *Гавриїл* – *Gabriel*, до *Георгіїв*, *Юрїї* – *George*, до *Євгеній* – *Eugene*, до *Йоан*, *Іван* – *John*, *Jack*, до *Марїїка* – *May*, до *Марія* – *Mary*, до *Михайл* – *Michel*, до *Павло* – *Paul* та ін.

Передача імен українців у чужомовному середовищі іменами-відповідниками мови державотворчої нації виступала вагомим і досить ефективним засобом денационалізації українців, нівелювання самотності їхньої духовної культури, зокрема у такій важливій сфері, як національне назовництво, а покликання або на давні традиції, або на «усталену» практику лише приховували природу такої антиукраїнської практики. Денационалізаторська сутність практики передачі власних імен українців чужомовними відповідниками, яка була обов'язковою у міжвоєнних Чехословаччині, Польщі, Румунії чи гортиській Угорщині, стає абсолютно очевидною, бо вона не мала зворотної дії, тобто чеські, польські, румунські або угорські імена в українській мові піддавали практичній транскрипції, а не передавали українськими відповідниками. Тобто *Томаша* Масарика ніхто не називав *Хомою*, *Міклоша* Горті – *Миколою*, а *Юзефа* Пілсудського – *Йосипом*. «Кишеньковий словар англійської і української мови» Є.Козловського у своїй англо-українській частині також не містить онімної лексики, що, очевидно, треба розуміти як пропозицію передавати англомовні власні назви в українській мові за допомогою їхньої практичної транскрипції, а не перекладати їх українською мовою.

У Советському Союзі, як, зрештою, і в постсоветській Росії та незалежній Україні, як результат колоніальної та неокolonіальної політики утвердився спільний іменний простір, зокрема у частині вживання імен українців та росіян. На перший погляд, політика спільного іменного простору є рівноправною та демократичною: українські імена у російському тексті передаються російськими відповідниками, а російські в українському – українськими. Напри-

клад, російське ім'я *Николай* в українській мові передається як *Микола*, а українське *Михайло* в російській мові – як *Михаил*. Такою дивовижно паритетною практикою відтворення українських і російських власних імен можна було б лише втішатися та подавати її як приклад, вартий наслідування в інших сферах україно-російських взаємин, проте насторожує вже сам факт винятковості україно-російської практики передачі власних імен. Адже стосовно інших слов'янських (окрім білоруських) та неслов'янських імен, то тут і українська, і російська традиція цілком слушно рекомендує передавати чужомовні власні імена шляхом їхнього практичного транскрибування. Відомий російський мовознавець А.Реформатський слушно наголошував, що однією з вимог передачі імен у чужомовному тексті є «збереження національної своєрідності імені: *Иван* Тургенев не може стати ані *Яном*, ані *Джоном*, ані *Жаном*, а при перекладі “Ревізора” *Осип* мусить залишитися *Осипом* (не *Жозефом*, не *Йозефом* і т. д.), тому що це його “національний костюм”»¹⁶.

Окремий спосіб подачі українських імен у російській мові та російських в українській пояснюється традиційно – одвічною братською близькістю українського та російського народів, завдяки якій російські імена серед українців мають сприйматися як свої власні, а українські імена серед росіян також не повинні бути позначені специфікою «южнорусского произношения і правописания». Таке традиційне пояснення є всі підстави кваліфікувати усталеною шовіністичною риторикою, бо воно приховує справжню сутність – трансформувати онімне значення власного імені особи, зокрема його національну значущість, шляхом заміни його чужомовним (російським або українським) відповідником. Так, ім'я російського імператора *Николая* II в українській мові стає цироукраїнським – *Микола* II, а в найменні голови Центральної Ради України та вченого, що обґрунтував історичну самотність української нації, *Михайла* Грушевського у російській мові вихолощено найменші натяки на якусь його національну самотність, бо тут передають його по-общеруськи – *Михаил*. Саме ця прихована властивість нівелювати або трансформувати національну значущість українських або російських імен при передачі їх російсько- чи україномовними відповідниками і є тим шовіністичним діялом, що ховається за ширмою паритетності, рівноправності взаємодії української та російської антропонімійної традиції. «Перекладуваність» українських імен засобами російської мови – ефектний прийом зображення русифікації українців, до якого вдався Дмитро Павличко в поетичній творчості:

Лежать на Байковім хахли номенклатурні
Під бляклим золотом зросійщених імен.
Василь *Васілієм* став у труні чи в урні,
Євген – *Євгенієм*. *Семіоном* став *Семен*...
Своєю мовою співали й говорили.
Та оглядалися, боялися колись.
Російською озвалися з могили,
Це знак, що від свого навіки одреклися.

¹⁵ Ш у т я к І. Моя біографія (погляд у недалеке минуле) / І.Шутяк. – Свидник, 2008. – С. 32–40.

¹⁶ Реформатский А. Перевод или транскрипция / А.Реформатский // Восточнославянская ономастика. – Москва: Наука, 1972. – С. 331.

Аналогічною є традиція передачі українських власних назв інших розрядів та класів – топонімів, урбанімів, а також прізвищ та імен по батькові – засобами російської мови, що забезпечує витворення спільного україно-російського онімійного простору.

Його Дмитро Павличко справедливо кваліфікує як один із виявів русифікації: «Русифікація України, розпочата в давнину Російською імперією, знайшла своє світове виявлення. Загляньте в західні енциклопедії й переконаєтесь, що там зміщуються поняття “Русь” і “Росія”, всі українські топоніми передаються у російському звучанні і т. д. і т. п.»¹⁷. Член-кореспондент НАН України Юрій Карпенко також цілком справедливо вважає «безсоромними випадками русифікації, наприклад, передачу української *Панасівки* російським *Афанасьевка*»¹⁸. Українські інтелектуали добре розуміли неприродність та шкідливість поширеної чи то в Російській імперії, чи то в СРСР практики «перекладу» українських імен російськими. Так, Г.Квітка-Оснотиненко у повісті «Сердешна Оксана» обурювався, як на панських дворах «з *Явдохи* повернуть на *Дуняшку*, з *Івги* на *Євгенію*, з *Пріськи* – на *Афроську*...» Панас Мирний викривав хибну практику російських поміщиків облагороджувати ймення українських селян, показуючи на прикладі своїх героїв, як перейменовували *Тимоша* на *Тимоху*, а *Уляну* на *Уліньку*. У СРСР лише Павло Тичина, прославившись публікацією у «Правді» вірша «Партія веде», здобув особливе право не перекладати власне ймення російською мовою, для інших українців-громадян СРСР система не робила жодних винятків при йменуванні їх російською мовою. Не випадково у 1987 р., коли на Літній школі словацької мови та культури при Братиславському університеті *Микола* Рябчук транслітерував засобами словацької мови своє українське ім'я *Микола* на *Mykola*, а не його російський відповідник *Николай*, то керівник совєтської делегації сердито назвала цей непримітний учинок «националистической выходкой».

Наскільки політизованою була і, зрештою, залишається нині проблема передачі українських імен засобами російської мови, показують міркування такого авторитетного вченого, як Юрій Карпенко, у тому ж таки вже «перебудовному» 1987 р.: «Нині Йоганна Штрауса ніхто не назве Іваном Страусом, але слов'янські варіації імен одного походження настільки близькі, що цілком можуть замінити одна одну. І не треба категоричних крайнощів: або субституція (А.Кундзич), або лише транскрипція (С.Влахов і С.Флорін). Функціонально, стилістично значущими є обидва способи передачі. Можна вважати такими, що утвердилися в російському мовленні, форми *Микола* Бажан, *Павло* Тичина. Тут транскрипція дуже доречна. Однак це, звичайно, не

означає, що всіх українців треба називати по-російськи *Микола*, *Павло*. Адже набагато частіше йменування покликане ідентифікувати, а не підкреслювати етномовну належність. І в такому разі доречнішою є субституція, а не транскрипція: *Николай* Пилинский, *Павел* Чучка»¹⁹.

Зі здобуттям Україною незалежності ні фахові ономасти, ні «звичайні» громадяни не надали належної ваги дотеперішній практиці відтворення українських імен засобами російської мови. Лише окремі письменники, журналісти намагаються не нівелювати національну значущість власного імені українця та не перекладати його російською мовою. Цій благодійній ідеї служить і «Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ» Андрія Бурячка²⁰.

Однак приватна ініціатива українських інтелектуалів, що добре усвідомлюють важливість фахового, а не політично доцільного розв'язання проблеми передачі власних імен українців засобами російської мови, приречена на невдачу, поки відповідні норми не будуть внесені в чинний «Український правопис» та низку відомчих інструкцій, що врегульовують форму державних документів. А до того часу український онімійний простір цупко тримають у межах «общерусского», у чому можна переконаватися, розгорнувши паспорт громадянина України. Тут на другій сторінці основного документа кожен громадянин знайде освячений іменем власної незалежної держави російськомовний «переклад» свого прізвища, імені та імені по батькові. То котре ж ім'я українця справжнє, українське, зазначене на першій сторінці паспорта, чи російське: *Андрій* чи *Андрей*, *Василь* чи *Василий*, *Володимир* чи *Владимир*, *Данило* чи *Даниил*, *Дмитро* чи *Дмитрий*, *Іосип* чи *Иосиф*, *Левко* чи *Лев*, *Павло* чи *Павел*, *Петро* чи *Петр*, *Микола* чи *Николай*, *Михайло* чи *Михаил*, *Овсій* чи *Евсей*, *Олексій* чи *Алексей*, *Омельян* чи *Емельян*, *Тадей* чи *Фадей*, *Устим* чи *Устин*, *Ярема* чи *Еремей*, *Віра* чи *Вера*, *Ганна* чи *Анна*, *Горпина* чи *Агрефена*, *Катерина*, *Катря* чи *Екатерина*, *Надія* чи *Надежда*, *Сніжана* чи *Снежана*, *Стефа* чи *Степанида*, *Харитя*, *Харитина*, *Химка* чи *Евфимия*, *Ярина* чи *Ирина*. Чи, може, й надалі за прикладом одного нашого відомого земляка нам належить культивувати україно-російське двоєдушся або двоймення, чи все ж минуло достатньо часу та відбулося чимало подій, які мали б допомогти сучасним українцям вирішити дилему, над якою тяжко розмірковував *Микола-Николай* Гоголь-Гоголь у далекому 1842 р.? – «Скажу вам, что я сам не знаю, какова у меня душа, хохлацкая или русская. Знаю только то, что никак бы дал преимущества ни малороссиянину перед русским, ни русскому перед малороссиянином».

¹⁷ Павличко Д. Про написання назв українських міст англійською мовою / Д.Павличко // Відтворення українських власних назв (антропонімів, топонімів) іноземними мовами. Міжнародна наукова конференція, Київ. 7–8 грудня 1993 р. Доповіді та повідомлення. – К., 1995. – С. 7.

¹⁸ Карпенко Ю. Українські географічні назви латинкою, міркування ономаста / Ю.Карпенко // Відтворення українських власних назв (антропонімів, топонімів) іноземними мовами. Міжнародна наукова конференція, Київ. 7–8 грудня 1993 р. Доповіді та повідомлення. – К., 1995. – С. 18.

¹⁹ Карпенко Ю. Теоретическая ономастика и практика перевода собственных имен на славянские языки / Ю.Карпенко // Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів: Тези доповідей і повідомлень. – Одеса, 1987. – Ч. 1. – С. 166, 167.

²⁰ Бурячок А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ / А.Бурячок. – К.: Просвіта, 2001.

Закінчення див. у наступному числі журналу.